

והנה בימי היות ישראל בגולה, העיקר הוא הסייגים והגדרים שלא יתערבו בין העמים... וזהו ביאור מאמרם (שחר טוב יט,ז; תנחומא תשא לו) מנין היה יודע משה שהוא 'יום וכו' בשעה שהיה לומד תורה שבכתב היה יודע שהוא יום ובשעה שהיה לומד תורה שבעל פה היה יודע שהוא לילה; שבליילה – הוא תוך הגלות – העיקר תורה שבעל פה, הסייגים והגדרים המה נחוצים לקיום הדת. ודו"ק.

ולכן הרבתה התורה בסייגים גבי פסח וחמץ בבל יראה, מפני שעל פי הגדרים והסייגים נגאלו. ולהורות נתן שלא תצאו איש מפתח ביתו עד בקר – שכל אדם יהא נגדר ומקושר ללאומתו בסייגים וגדרים, שכל זמן שלא יהיה אור האלקי מופיע עליו גלויה לעיני כל, הסכנה גדולה שלא יתערבו בין האומות ויאבדו קיומם... (מתוך משך חכמה פר' בא יב,כב).

*

ויוציאם בכסף וזהב ואין בשבטיו כושל. מנין השעות הנאסרות בחמץ מן התורה הן קע"ד, כמנין כסף זהב. ורז"ל הוסיפו שתי שעות כדי שלא יבואו לידי מכשול, אבל בימים ההם בצאת ישראל ממצרים, משומרים היו מכל מכשול ולא יאונה להם כל און. וזה נרמז בפסוק 'ויוציאם בכסף וזהב' – משום ש'אין בשבטיו כושל' להיכשל בחשך חמץ (מתוך בני יששכר ניסן ה,ה).

דף יג

ר'בן גמליאל לאו מכריע הוא, טעם דנפשיה קאמר'. יש מפרשים מפני שר'בן גמליאל היה בדור קודם לר'בי מאיר ור'בי יהודה, ולא עליהם אמר את דבריו (ער"ח; תורי"ד ב"ק קטז).

'ארבעה עשר שחל להיות בשבת מבערין את הכל מלפני השבת, ושורפין תרומות טמאות תלויות וטהורות, ומשיירין מן הטהורות מזון שתי סעודות... דברי רבי אלעזר בן יהודה איש ברתותא... לא זזו משם עד שקבעו הלכה כר'בי אלעזר...'. אף על פי שלדעת חכמים השבתת חמץ אינה בשרפה דוקא והלא יכול להאכיל לכלבים בשבת וכדו', אם לא ימצא להם אוכלים – אעפ"כ היות וידוע שלא ימצא לו אוכלים, כי אין לחוש לאורחים הלנים בחוץ, אין צריך להמתין (קובץ שעורים).

אכן יש מפרשים שמחלוקת התנאים (במשנה להלן מט:): אודות זמן ביעור חמץ בערב פסח שחל להיות בשבת, תלויה במחלוקת האם ביעור חמץ בשריפה שאז יש לשרוף מערב שבת, או בכל דבר – שאז מבער הכל בשבת (עפ"י בעל המאור; מקור חיים תמד). אך בדעת הרמב"ם ועוד ראשונים אי אפשר לפרש כן שהרי פסק השבתתו בכל דבר ואעפ"כ פסק לבער מלפני השבת (וע"ע 'עלה יונה' עמ' קעו).

וע' בהגר"א (תמה, א) שאף לחכמים עיקר ביעור חמץ בשריפה, כמו שמפורש בכל המשניות והברייתות.

– יש מהראשונים ז"ל שמפרשים 'מבערין את הכל' – חולין ותרומה במשמע, ואף על פי שאוכלי חולין מרובים, יש לבערם מלפני השבת. ולפי זה סובר ר'בי אלעזר בן יהודה איש ברתותא כר'בי מאיר במשנה להלן (מט.). כן מפרש הרמב"ם, ופסק כן להלכה (חמץ ג, ד-ט) לשרוף חולין ותרומה קודם השבת מלבד שיור לסעודותיו – שהרי קבעו הלכה כר'בי אלעזר בן יהודה איש ברתותא (וכן פסק ריא"ז).

ואולם הרי"ף הר"ח והראב"ד נקטו שאינו חייב לשרוף חולין מלפני השבת, ורבי אלעזר בן יהודה לא דיבר אלא על תרומות אבל חולין מבערם בזמנם, ו'הכל' היינו טמאות תלויות וטהורות. או אף אם נפרש שהכוונה גם על חולין, לענין זה לא קבעו הלכה כמותו אלא כרבי אלעזר בר צדוק (במשנה שם) שאין מבער חולין אלא בזמנו (עפ"י רמב"ן ור"ן).

ובתוס' רבנו פרץ מובא לפרש להפך; לא אמר רבי אלעזר בן יהודה לשייר אלא מתרומות טהורות, אבל חולין שאין איסור לאבדם – מבערם לגמרי מלפני השבת ואינו משייר. ויאכל מצה עשירה בשבת. ואולם כתב שאין נוהגים כן כי סומכים על משמעות המשנה דלהלן שמשיירים אף מן החולין מזון שתי סעודות.

ודעת הר"ח לפסוק כדברי חכמים במשנה שם, שבין תרומה בין חולין מתבערים בזמנם, דהיינו בשעה חמישית בשבת על ידי הטלה לים וכדו'.

זמשיירין מן הטהורות מזון שתי סעודות כדי לאכול עד ד' שעות' – יש מוכיחים מכאן שהאוכל סעודה שלישית בשבת קודם ד' שעות, לא יצא ידי חובתו [כי זמן סעודה שלישית אחר חצות היום, ובערב פסח אי אפשר לעשות סעודה בזמן זה]. ואולם יש אומרים שמחלק את שתי הסעודות לשלש ואוכלן עד ד' שעות, ושאמרו 'מזון שתי סעודות' היינו כמות מזון שאדם שבע בו בשתי סעודות, ולא שתי סעודות ממש (עפ"י מרדכי ותוס' רבנו פרץ). ע"ע בשיטות הראשונים בענין זה, במובא בשבת ק"ז. ויש סוברים שיעשה סעודה שלישית במצה עשירה (מובא בשלטי הגבורים).

כבר מובטח להן לישראל שאין אליהו בא לא בערבי שבתות ולא בערבי ימים טובים מפני הטורח'. תימה לומר שיאחר מחמת הטורח, שודאי נוח להם לישראל רוב טירחה ובלבד שלא יאחר, וא"כ מה טיבה של 'הבטחה' זו – אלא יש לפרש שמובטח להם שאם זמנו לבוא או, יקדים ליום שלפניו (עפ"י שיעורי הגרשו"א זצ"ל. ואעפ"י שיתכן שלא יכשירו מעשיהם רק בו ביום ולא מקודם לכן, וכמו שאמר אליהו לריב"ל 'היום אם בקולו תשמעו', וא"כ מה שייך להקדים? – יש לחלק בין ביאת אליהו לביאת המשיח, שאליהו בא בטרם נראו לגאולה, לבשרם ולהכשיר לבם לקראתה. מרע"כ).

ע"ע במובא ביוסף דעת עירובין מג (חוברת ק"א). וע"ע בקובץ שעורים וקובץ ענינים כאן; בית ישי' קובץ על יד' עמ' תצה.

מעשה באדם אחד שהפקיד דיסקיא מלאה חמץ אצל יוחנן חקוקאה ונקבוה עכברים והיה חמץ מבצבץ ויוצא, ובא לפני רבי – שעה ראשונה אמר לו: המתן... אף על פי שהיה הפקדון נחסר והולך, לא אמר לו למכור מיד כי לא נחסרו הפירות עד שעה חמישית אלא פחות מכדי חסרונם (עפ"י מהר"ם חלאווה; קובץ ענינים).

ועוד יתכן מפני שביום י"ד כל החמץ מוזל, לפיכך אין מכירת החמץ אז שווה בנזק העכברים. וזוה מדוקדקת לשון רש"י שהוסיף 'וי"ד בניסן היה וחמץ בזול' (ברכת שמעון).

חמישית אמר לו: צא ומוכרה בשוק... ואם לא עשה כן, דעת המגן-אברהם (תמג סק"ה) שחייב לשלם שהרי זה פושע. ודעת החק"יעקב שאין כאן פשיעה גמורה ואין חייב לשלם אלא שומר שכר. ואולם רוב האחרונים חולקים ופוטרים אף בשומר שכר, מפני שהחייב למכור אינו מדיני שמירה אלא מצד השבת אבדה (עפ"י משנה ברורה שם).

אכן כל זה בחמץ, שהמפקיד יודע על כך שהחמץ נאסר, אבל פירות שהחלו להרקב ואין המפקיד יודע על כך – כתב הראב"ה (מובא בהגהות אשר"י ב"מ מב) שאם השומר היה יכול להודיע לבעלים ולא הודיעם – חייב לשלם, שפושע הוא. ואפשר שגם האחרונים הפוטרים בחמץ מודים כאן שחייב מפני שהמפקיד אינו יודע (עפ"י שער הציון שם סקט"ו).

ולא פרש להדיא כיצד הדין כשהבעלים אינם יודעים וגם אי אפשר להודיעם – האם כלול בחיובי 'שומר' למכור באופן זה, או לא. ובדיני שמים נראה שודאי חייב, לפי מה שכתב בספר מנחת שלמה (סו"י פב) שהמתעלם מאבידה והופסדה חייב לשלם בדיני שמים כדין הודע עדות לחברו ואינו מעיד לו. וע"ע: מחנה אפרים הל' שומרים לה; אבן העזר תמג; בני ציון (מיטווסקי) ד-ה; אור שמח הל' חמץ ג,ח; חדושי רבי שמואל ה; אילת השחר ב"מ לח.

יש שהעירו מדוע מותר לו למכור, והלא לכאורה יש אפשרות ליתן את החמץ לנכרי במתנה על מנת להחזיר לאחר הפסח – ע' בשו"ת אחיעזר ח"ג ז.

(ע"ב) 'אמר רחבא אמר ר' יהודה: הר הבית סטיו כפול היה...' על דקדוקו של רחבא לומר 'סטיו' במקום 'אצטבא' – ע' בשו"ת אגרות משה או"ח ח"א קלו.

'דתניא אין מביאין תודה בחג המצות מפני חמץ שבה. פשיטא? – אמר רב אדא בר אבהו: הכא בי"ד עסקינן.' וקרא לו התנא לי"ד 'חג המצות'. ומזה נראה להביא ראיה למה שהביא הרמ"א (בי"ד שצט) בשם אור זרוע והתשב"ץ שאין אבילות נוהג בי"ד. [אלא ששם נזכר מזמן שחישת הפסח. ואולי הברייתא סוברת כדעת התנאים (ע' להלן קח) שכבר מהבוקר זמנו הוא] (רש"י). ובפשוטו יש לפרש שכוונת התנא לומר, בבוא אדם למקדש לחג המצות, אינו מביא תודה, וזה כולל אף כשאב בערב הפסח משום קרבן פסח – שאין מביאים קדשים לבית הפסול (חדושים ובאורים).

'אין מביאין קדשים לבית הפסול.' איסור זה מדרבנן הוא ולא מן התורה (כן כתב בקרית ספר הל' פסוה"מ וישע"ר המלך שם; מקור ברוך ח"א ד). ויש שכתבו להוכיח שהוא דין תורה. ע"ע בשו"ת אחיעזר ח"ב סו"י מט; מנחת שלמה לט; חדושי הגר"ר בענגיס ח"ב מז,ז; ברכת שמעון. [ואם הוא מדאורייתא, מובן שמפני הבאה לבית הפסול בקיצור הזמן, לא חשו לכך שנתרבו החלות בי"ג ונפסלו שודאי אין בחשש כזה שמא לא יהיו להם אוכלים, איסור תורה. אבל אם האיסור אינו אלא מדרבנן קשה מה הועילו חכמים בתקנתם הלא בכך שאסרנו מלהביא בי"ד גרמנו במו ידינו להרבות התודות בי"ג והבאנום לבית הפסול. מרע"כ].

– יתכן שמשמעות 'בית הפסול' על שם קיבוץ כל הפסולין אל מקום אחד, וכמו 'בית השריפה'. וכל מקום קיבוץ ומקום קיבול מכונה 'בית', כמו 'בית הדשן', וכענין 'בתים לבריחים' (וע"ע משנה מנחות פה. 'בית הובלים, בית השלחים, בית האילן').

משמע כאן לכאורה, שאיסור זה אמור גם כלפי מקצת מן הקרבן, שהרי כאן ההגבלה בזמן קיימת רק בעשר חלות החמץ ולא בכלן. אך יש סוברים שבמקצת מן הקרבן מותר לצמצם זמן אכילה (ע' כסף משנה פסוה"מ ו,יא).

ושמא יש לומר שכאן שונה מפני שמצמצם מאד זמן אכילתם, לשעות ספורות, לכן חוששים אף במקצת.

ובצל"ח תירץ שלא אמר הכס"מ אלא במיעוט אבל חלות החמץ הרי הן מחצית מכלל החלות. [וכתב שם לחדש שלרבי שמעון המתיר מן הדין חמץ בערב הפסח בהנאה, יכול לאכול לחמי תודה בערב הפסח כל היום – שהרי בחמץ של גבוה אין חיוב השבתה. וכיו"ב כתב להלן ל. גבי חמץ של נכרי, וכ"כ בספר אמרי בינה יא].
ע"ע: אבי עזרי פסוה"מ ו,ד; שו"ת דובב מישרים ח"ג קכת,ה. ובמובא ביוסף דעת בכורות ס.

זניפרקינהו ונפקינהו לחולין?'. בתוס' מבואר שאף על פי שע"י הפדיון תחול הקדושה על הדמים, ומה ריוח יש בפדיון זה – יש לפדות שמא תימצא התודה שאבדה ואז יקח בדמים לחם אחר. עוד כתבו שפודה על שוה פרוטה ולא בשוויו.

יש מי שמפרש דבריהם שמשום כך יש לפדות על שוה פרוטה, כדי שלא לאבד הקדש שוה מנה אלא הקדש שוה פרוטה, ויש למעט ככל האפשר את ההקדש שמאבד (כן באר הגרא"ו בקובץ שעורים). ויש שחולק על סברה זו כיון שסוף סוף מאבד הקדש, אין הפרש בין מנה לפרוטה. אלא התוס' בתירוצם אינם מפרשים קושית הגמרא 'זניפרקינהו' משום הפסד קדשים כמו שפרש רש"י אלא משום בל תשחית, הלכך יש לפדות החלות על שוה פרוטה (בית ישי ח"ב עמ' תצה).

'אלא לעולם שנשחט עליהן הזבח ונשפך הדם'. מרש"י (בד"ה וכגון שנשפך) משמע [דלא כפירוש התוס'] שמדובר כשלא נפסלו בלינה [ומשמע שלרבי ינאי אפשר להקריב תודה בי"ד. ואולם בנבחים (עו): אמרו שגם לרבי שמעון אין התר לצמצם זמן אכילת הקדשים אלא לצורך תקוני גבא. וע' בחדושי הנצי"ב דרך אחרת], והשמיענו חידוש שאף על פי שאינן טעונות שריפה אלא עיבור צורה [כלומר להשהותם עד הבוקר שלמחרת כדי שייפסלו בלינה ורק אז לשרפם], והרי חמץ של גבוה אין עוברים עליו בבל יראה וא"כ בדין הוא שיששהה אותו עד שייפסלו בלינה ולא יבערן עתה, ועוד הלא יכול לבטלן בלא שריפה, דמדאורייתא בביטול בעלמא סגי – אעפ"כ מזוללים בהן ונותנים אותן שם.

מפשות דברי רש"י (בד"ה נפסלות) משמע שהיו נשרפות. וא"ת לשם מה לשרפן בידים הלא די שיטלו משם וישהו אותם בלילה כדי שייפסלו בלינה כאמור. ושמו עשו כן כדי להודיע לעם לשרוף, ו'ניטלו' דתנן היינו ניטלו ונשרפו לעיני העם, והואיל ובין כך הולכות לאיבוד, אין איסור לבערן בידים.

ועוד י"ל שלפי דעה זו שחלות כשרות היו אכן לא שרפם, ואעפ"כ זולול הוא ליתנם שם חשופות כחולין בלא שמירה [וששאלו 'ניפרקינהו ונפקינהו לחולין' היינו למה שהיו אותן עד שעה אחרונה שאין להן דמים לפדותן].

דף יד

'שתי פרות היו חורשות בהר המשחה'. משא ומתן בדברי התוס' כאן בשם הירושלמי שלא היו חורשות ממש שהרי התקבצו לירושלים ממקומות שנהגו באיסור מלאכה (ובדין 'לא תתגודדו' במנהגים) – ע' מגן אברהם תצג; חתם סופר או"ח סו; משיב דבר ח"א יז; משפט כהן קכה.

'מדבריהם למדנו ששורפין תרומה טהורה עם הטמאה בפסח'. מבואר שהתרומה הטמאה מטמאה את הטהורה. ואעפ"י שאין האוכל מטמא אלא בשיעור כביצה והלא התרומה הטמאה עומדת לשריפה, וכלל הוא בידינו בדבר האסור העומד לשריפה 'כתותי מכתת שיעורא' וכאילו אין באוכל כביצה וא"כ מדוע מטמא? –